

Oude veldnamen en historische geografie

Een voorbeeld uit de Baronie van Breda

C. J. M. Buiks

Inleiding

Veldnamen of toponiemen zijn namen van akkers, beemden, weilanden, moerassen, heidevelden, gebieden, hekwerken etc. Systematische studies naar de veldnamenvoorraad van een bepaald dorp zijn tot op heden in Nederland zeldzaam. Systematisch wil hier zeggen dat men probeert zoveel mogelijk de in archieven aanwezige veldnamen te verzamelen, en dat men tevens de nog 'levende' veldnamen noteert.

Wat voor informatie ligt er nu in oude veldnamen besloten? Men kan uit deze namen bij voorbeeld bij benadering te weten komen hoe de hoogteligging van een gebied in de late Middeleeuwen was, of er bossen aanwezig waren en uit welke bomen deze bossen bestonden, welke dieren er in het gebied leefden, welke wilde en cultuurplanten er voor kwamen. Verder kan men reconstrueren waar de oude akkers lagen, of deze al dan niet omheind waren, welke vormen die akkers hadden etc. Veldnamen bevatten ook dikwijls gegevens die wijzen op oude versterkingen, begraafplaatsen, verdwenen nederzettingen enz.

Bij het doorworstelen van het archiefmateriaal komt men behalve de veldnamen in strikte zin ook wel namen van huizen, waterlopen, straten e.d. tegen: deze werden bij het onderzoek in de Baronie volledigheidshalve tegelijk met de veldnamen opgenomen.

Het noteren van veldnamen uit de mond van vooral de oudere ingezetenen van een dorp is werk dat binnen vrij korte tijd verricht moet worden. Het aantal goede zegslieden neemt van jaar tot jaar af, terwijl door nieuwbouw en ruilverkaveling grote gebieden onherkenbaar veranderen. Dat optekenen van de nog 'levende' toponiemen is om twee redenen belangrijk: men kan er ten eerste de ligging van vele percelen door te weten komen, terwijl men er verder de recent ontstane veldnamen mee te weten

komt (recent betekent hier: in de 20e eeuw). Nauwkeurige lokalisatie van landerijen is altijd een groot probleem: in oud archiefmateriaal wordt wel steeds een omschrijving van de belendende percelen gegeven, maar dit geeft meestal weinig opheldering over de ligging. Pas na de invoering van het kadaster in 1832 kan men uit de notariële akten zowel de naam als de ligging van de percelen exact bepalen. Enkele decennia na 1832 laten de meeste notarissen de namen van de percelen uit de akten verdwijnen (werkbesparing?) en wordt er alleen nog het kadastrummer en de kadastrale sectie vermeld, bv. Sektie A, nummer 372. In de historische geografie heeft men tot op heden nog maar weinig gebruik gemaakt van de gegevens welke in oude veldnamen liggen besloten. Dit heeft verschillende redenen. Zoals boven reeds gesteld ontbreken in Nederland systematische studies vrijwel geheel, hoewel wat betreft Noord-Brabant daar de laatste 10 jaar wel enige verandering in is opgetreden. Zo zijn onderzocht of in bewerking: Valkenswaard (Mélotte en Molemans, 1979), Nuenen (in bewerking), Nieuw-Ginneken (Buiks, 1983), Rijsbergen (Buiks en Buiks-Hendrickx, 1986), Teteringen, Gilze, Zundert, Oosterhout, Etten etc. In de Antwerpse Kempen zijn vele nederzettingen reeds op hun namenvoorraad onderzocht: de studie van de veldnamen staat in België veel meer in de belangstelling dan bij ons.

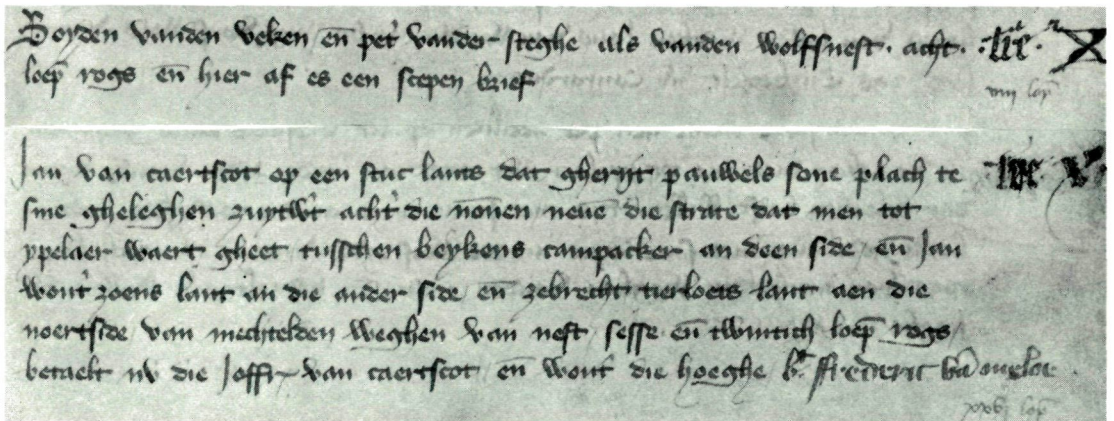
Een andere reden dat de veldnamen zo weinig gebruikt zijn bij historisch-geografisch onderzoek ligt in het feit, dat de duiding van die namen een hachelijke zaak is, zeker als men slechts afgaat op de jongere attestaties. Voor een bevredigende verklaring zijn oude vormen van de betreffende naam onontbeerlijk; tevens moet men beschikken over vergelijkingsmateriaal uit de directe omgeving, terwijl ook kennis van het lokale dialect niet gemist kan worden. De ouderdom van veldnamen kan zeer aanzienlijk zijn: een juiste datering is echter vrijwel uitgesloten. Wel kan men een zekere stratigrafie in het namenmateriaal aanbren-

gen. De oudste vermeldingen van veldnamen in de Baronie dateren uit de tweede helft van de 13e eeuw. Nederzettingsnamen en waternamen zijn dikwijls nog wat eerder vastgelegd. Voordat een veldnaam ooit aan het papier of perkament werd toevertrouwd, bestond deze mogelijkwerwijs al eeuwen. In de late Middeleeuwen schreef men immers nog niet veel contracten op, en bovendien is er zeer veel oud archiefmateriaal verloren gegaan. Kloosters plegen hun archiefbescheiden in het algemeen goed te bewaren: voor de Baronie zijn vooral van belang de kloosters van Tongerlo (België) en St. Catharinadal te Oosterhout. In het onderstaande zullen enige facetten van de veldnamenstudie behandeld worden. Voor bv. de relatie tussen veldnamen en hoogteligging en begroeiing zij men verwezen naar andere deelstudies (Buiks, 1985).

Het landbouwbedrijf

Het belangrijkste gedeelte van het bij een nederzetting behorend territorium vormde in de Middeleeuwen het cultuurland, i.c. de akkers. Deze leverden het grootste deel van het voedsel. Het oudste complex cultuurgrond behorend bij een nederzetting wordt in de Baronie

steeds aangeduid met de naam ‘de Akker’. Soms wordt Akker wel voorafgegaan door een bepaling omtrent de ligging bv. ‘de Bavelse Akker’, ‘de Zundertse Akker’ enz. Een dergelijke ‘dorpsakker’, zoals we dit complex maar zullen noemen, is te vergelijken met de enken en engen in het oosten van het land en de kouters in Vlaanderen en Belgisch Brabant. Een ‘dorpsakker’ is een gebied van enkele tientallen hektaren, omgeven door een wal met daarop een heg. Binnen de ‘dorpsakker’ treft men vrijwel geen heggen aan: dit zou grondverspilling zijn. Begrenzungen worden er aangegeven met grensstenen, bomen, of verdiepte voren. Het voornaamste gewas dat op deze ‘dorpsakkers’ geteeld werd was eeuwenlang de rogge. Recent onderzoek heeft aangetoond dat bij vrijwel elke in de Middeleeuwen gestichte nederzetting een ‘dorpsakker’ lag. Ook bij ‘Einzelhöfe’ treft men steeds een uitgestrekt stuk akkergrond aan. Uitzonderingen zijn mogelijk alleen de nederzetting, die bevolkt werden door turfgravers, zoals Vlasselt en Schimmert bij Terheyden. Breda werd voor een groot deel bevolkt door handels- en handwerklieden, maar kende ongetwijfeld toch ook een agrarisch georiënteerde bevolking: dicht bij Breda lag immers de ‘dorpsakker’ van Breda.

Figuur 1. Fragment van het uit circa 1414 daterende ‘Cijnsboek van de H. Geest van Breda’. Aan toponiemen zien we vermeld: Wolfsnest; caertscot, campacker, alle te Teteringen. Gemeente archief Breda, Afd. II-17.

Door uitbreiding van de bevolking in de late Middeleeuwen werd een groter akkerbouw-areaal noodzakelijk. Hiertoe werden stukken van de woeste grond – de vroente – ontgonnen en met een wal omgeven. Deze ontginningen uit de late Middeleeuwen dragen in de Baronie gewoonlijk de naam Heining; in oostelijk Noord-Brabant vindt men hiervoor de benaming Kamp.

Op vochtige gronden paste men in de Baronie de beddenbouw toe: één bed of zaalde was 6 à 8 ploegsneden breed. Tussen de bedden werden de voren enigszins uitgediept: deze verdiepte voren zorgden voor een versnelde waterafvoer. Zeer talrijk zijn veldnamen als de 'Negen Bedden', 'Zes Bedden', 'Kromme Bedden', 'Lange Bedden', etc.

Het bij een nederzetting behorend hooiland draagt in de Baronie gewoonlijk de naam Broek. In dit Broek lagen de beemden en de maden. Mogelijk is het verschil tussen beide dat eerstgenoemden in particulier gebruik waren en de maden gemeenschappelijk geëxploiteerd werden. Een ondersteuning van deze veronderstelling vinden we in namen als 'de Maayen van Ginneken', 'de Maayen van Ten Houte' onder Princenhage, gebieden dus waar de inwoners van resp. Ginneken en Ten Houte hun hooigras kwamen maaïen.

Mogelijk kan men ook een restant van dit gemeenschappelijk gebruik terugvinden in het openstellen van de maden voor het vee van alle inwoners van de nederzetting, althans nadat het hooi gewonnen was. Bejaarde inwoners van het dorp Rijen verklaren bv. in 1709 dat 'het van alle oude tyden een oudt gebruyck is geweest dat het gilse broeck in het najaer ofte naer soogenoempte Ste Bartholomeusdage (24 aug.) altyt vande ingesetenen, soo van hoilten (= Hulten), haansbergh, rijen ende van meer andere, int gemeen wert gebruyckt ende geweyt met Beesten ende schapen'¹. Ook werd waarschijnlijk het akkerland na de oogst oorspronkelijk door de gezamenlijke inwoners met hun vee beweïd. Door de opkomst van de

teelt van stoppelgewassen (spurrie, rapen) verdween dit gebruik echter.

Beemden waren waarschijnlijk omsloten stukken hooiland; het woord beemd is mogelijk ontstaan uit ban-made 'het gemeenschappelijke hooiland' (Gysseling, 1960, p. 114). Vergelijk de naam van de dorpsakker te Etten: 'Banakker'. Beemden werden mogelijk eerder aan gemeen gebruik onttrokken dan maden. Het hooiland werd in tegenstelling tot het bouwland vrijwel niet bemest; in de wintermaanden stonden de beemden vaak onder water. Hooiland was voor de boeren zó belangrijk, dat de prijs van een stuk beemd meestal hoger lag dan die voor bouwland. In de typische heidedorpen zoals Gilze, Baarle, Alphen en Zundert lagen weinig beemden: voor de winning van het hooi was men aangewezen op de beemden bij Etten, Princenhage, Oosterhout etc. Boeren uit eerstgenoemde dorpen zag men dan ook tot in de 20e eeuw hooiland kopen of pachten in streken in het noorden van de Baronie, waar men over veel meer beemden beschikte.

Een korte beschrijving van de direkte omgeving van de boerderij is hier wellicht ook op zijn plaats. Uit duizenden omschrijvingen van boerderijen in de Baronie blijkt dat deze vanaf de late Middeleeuwen bestonden uit een huis met stal, met daarbij een schuur (los van het hoofdgebouw), kooi en turfschuur. De kooi draagt in het westen van de Baronie de naam 'buur', terwijl men in het zuidoosten eerder 'schop' gebruikt ter aanduiding van dit bouwsel. Het tegen de boerderij gelegen land heet in de regel 'de Huisakker', voorzover het bouwland betreft, en 'dries' voorzover het weiland betreft. Gezamenlijk duidde men het land bij de boerderij wel aan met de term 'Aanstede'. Hoeve was in de Baronie oorspronkelijk de benaming voor een stuk grond ter grootte van 12 bunder (= ongeveer 15,6 ha.), meestal gelegen in laatontgonnen, moerassige gebieden. Later ging de naam over op het bouwwerk. Vooral grote boerderijen droegen de naam Hoeve.

Stede betekent tegenwoordig 'boerderij', vroeger gaf men er ook vaak een stuk land mee aan: er zijn honderden, mogelijk duizenden stedenamen in de Baronie bekend.

De moestuin werd genoemd: koolhof, moeshof, warmoeshof en lentehof: het laatste woord komt men vooral tegen in Rijsbergen en Zundert. Enkele voorbeelden: 'den Coolhoff', 1533 te Zundert²; 'den coolhof', 1456 te Gilze³; 'den lentehof', 1663 te Rijsbergen⁴ en 'den Moeshof', 1754 te Teteringen⁵.

Kwaliteit van de bodem

De kwaliteit van de bodem was in sterke mate bepalend voor de rentabiliteit van het landbouwbedrijf; het verschil tussen de gebruikte hoeveelheid zaaizaad en de opbrengst was op magere gronden slechts gering. In tijden van dalende graanprijzen waren de lasten (tieden, dorpsbelastingen, erfcijnsen en erfpachten) vaak zo groot dat gronden verlaten (geabandonneert) werden. Zo werd in 1743 een akker op het gehucht Tervoort onder Bavel, genaamd 'de Coolse Panen' verlaten. De benaming is wel illustratief: een veld vol met panen, de gewestelijke benaming voor Kweekgras, hier in het (voormalige) bezit van de familie Cool.

Zeer veel toponiemen hebben betrekking op de kwaliteit van de landerijen, en dan meestal in negatieve zin. Zo treffen we in de Baronie tientallen namen aan als: Bijster, Verloren, Kost, Mager Veld, Kwade weide etc. Enkele voorbeelden: 't quaet velt', 1624 te Oosterhout⁶; 'dat quaetvenne', 1472 eveneens aldaar⁷; 'de quayweye', 1545, te Gilze⁸; 'Het mager velt', 1655 te Lijndonk⁹; 'den verlooren koste', 1704, te Chaam¹⁰ etc. Mogelijk bevat ook de reeds in het jaar 1279 onder Oosterhout genoemde 'Hongersbergh' (Erens, 1928/30 nr. 5) een pejoratief: de naam zou dan kunnen betekenen 'hoogte waar dieren honger lijden' (Schönfeld, 1950 p. 59, 60). Buitengewoon talrijk zijn ook benamingen als: goren, wilder-

den, rouwe velden etc. Zuur was ook al geen lovend adjectief. Beemden lagen vaak op zure gronden. Te Zundert vinden we in 1683 'den sueren beemt'¹²; in diezelfde plaats lagen ook: De Zurendonk, De Zuurweide en Het Zuurveld. Grofzandige akkers konden in het vroege voorjaar makkelijk gaan verstuiven. In de Baronie liggen twee nederzettingen met de naam Stuivezand, nl. bij Zundert en bij Oosterhout. Verder komt Stuift als akker-naam verspreid voor, bv. te Lijndonk in 1527 'de Stuyft'¹² en te Wernhout in 1471 eveneens 'de Stuyft'¹³. Daarnaast kende men 'vliegende zanden' en zelfs 'vliegende vennen'. Zo wordt een stuk grond te Rijen in 1425 aan de geburen gemeenschappelijk uitgegeven en onder hen verdeeld, omdat 'het hen groote scade begonst te

Figuur 2. Afbeelding uit N. Oresme: *Politiques en économique d'Aristote*, 1372. Kon. Bibl. Albert I te Brussel. We zien spitten, ploegen en eggen. Naar een afbeelding in Roger Linskens: *Wat een leven*, deel 5.

doene met vliegen'. Het gebied droeg de naam 'vliegende venne': deze naam moeten we waarschijnlijk zo opvatten, dat er naast laagten, gevuld met water (althans in de wintermaanden) ook hoge koppen met stuifzand aanwezig waren¹⁴.

Goud of gouv als element in toponiemen wijst niet op het voorkomen van edel metaal in de bodem, maar is op te vatten als een bijvorm bij het middelnederlandse woord gelt 'onvruchtbaar', zowel gezegd van dieren als van landerijen (Molemans, 1982). Te Molenschot wordt in het jaar 1456 een 'Gouberch' vermeld¹⁵; deze naam is ook bekend te Strijbeek, Princenhage en Rijsbergen. Een hooggelegen, zandig gebied te Teteringen komt in 1519 voor als 'de Gouwen'¹⁶.

Braak als toponymisch element zou men ook wel als een indicatie voor onvruchtbaarheid kunnen zien. Onvruchtbare gronden kwamen immers eerder voor braak liggen in aanmerking dan vruchtbare. In de Baronie treft men weinig aanwijzingen voor veelvuldige toepassing van het braaksysteem aan. Men moet ook nog onderscheid maken tussen 'zwarte' en 'groene' braak. Als men de grond slechts korte tijd braak liet liggen, was dit een uitstekende gelegenheid om allerlei onkruiden grondig te bestrijden, nl. door vele malen te ploegen en te eggen. Liet men de grond verschillende jaren braak, dan werd die grond gebruikt als weiland (dries). De oorspronkelijke betekenis van braak wijst echter in de richting van ploegen (breken = ploegen). Te Waalwijk spreekt men bv. in het jaar 1295 over een stuk grond 'dat wi brake van wilderde' (Camps, 1979). Braak zou dan dus wijzen op ontginning: deze betekenis past goed voor de interpretatie van namen als Ter Brake, een nederzetting bij Alphen, Brakel onder Riel.

Aanwijzingen voor de aanwezigheid van vruchtbare gronden zijn, zoals boven reeds gesteld, zeldzaam. Op goede bodem duiden elementen als: vet, boter etc. Mogelijk dat een naam als 'de Maakrijk', 1746 te Notsel¹⁷ indi-

catie is voor de vruchtbaarheid van dit perceel. Zeker is dit het geval bij het 'boterweyken', 1682 op Den Hout¹⁸.

De afsluitingen

Afsluitingen rond stukken grond dienden voor het weren van wild en vee, voor het breken van de wind (verstuiven) en voor het leveren van gerief- en brandhout. Heggen rondom akkers werden gewoonlijk om de 7 jaar 'gehouden' of 'gebost' (gekapt). Afsluitingen rond weilanden en beemden bestonden deels uit sloten, deels uit elzenheggen. Rondom de dorpsakkers lagen veelal brede wallen. De wal rondom de Gilzer dorpsakker wordt in 1545 'den ackergracht' genoemd¹⁹; een gracht is in de Baronie meestal geen water, maar een wal (beide ontstaan door graven). Veruit de meest voorkomende veldnaam welke op omsluiting duidt is heining. De heiningen zijn stukken grond, die in de late Middeleeuwen gewonnen zijn op de heide; de meeste heiningen dienden voor de roggeverbouw.

Heining komt in de late Middeleeuwen nog als appellatief voor: in 1414 spreekt men bv. over 'een heyninghe' te Heusdenhout²⁰; in sommige archaïsche cijnsboeken vindt men het woord zelfs nog in de 18e eeuw. Een zeer late vermelding komt uit 1732 voor Bavel: 'een hying'²¹. Enkele voorbeelden van veldnamen met dit element zijn: 'Margrieten heyninge van Haseldonc', 1363 te Kaarschot²²; 'Boudens heyninge', 1516²³ eveneens te Kaarschot; 'de heyninge', 1732 te Tichelt²⁴ en 'de quae heyninge', 1670, eveneens te Tichelt²⁵. In vrijwel elke nederzetting vindt men ook wel een 'heytheyning', dat is een omheind perceel, dat nog niet in cultuur gebracht is, maar als heide is blijven liggen. Op een dergelijke 'heytheyning' kon de boer naar eigen goeddunken plagen steken, heide maaien, zijn bijenkorven wegzetten etc. Op de gemeenschappelijk gebruikte heidevelden (de 'gemeynten') waren deze activiteiten aan vrij strenge regels gebon-

den: men mocht slechts een bepaald aantal dagen plaggen maaien, met slechts een beperkt aantal mensen etc. De gemeeynten moet men trouwens wel goed onderscheiden van de gewone woeste gronden 'de vroente'. Een gemeeynte was een bijzonder deel van de vroente, nl. een gebied waar turf te winnen viel of waar voldoende gras aanwezig was voor het weiden van vee, in elk geval een gebied met grotere waarde dan de vroente. De gerechtigden in een gemeeynte betaalden voor het gebruik ervan een bepaald bedrag (de jaarbede) aan de grondheer; dit was in de Baronie van Breda sedert de late Middeleeuwen vrijwel overal de Heer van Breda.

Het equivalent van heining in oostelijk Noord-Brabant is Kamp. In het oosten van de Baronie treffen we dit laatste element ook wel – zij het zeldzaam – aan. In Oosterhout vinden we zo bv. in de 15e eeuw 'den levercamp'²⁶; in Gilze in het jaar 1708 'de Camp'²⁷. Als de inventarisatie van verschillende dorpen op naamkundig terrein wat verder gevorderd zal zijn, kan men zo voor verschillende elementen scheidingslijnen vaststellen, op dezelfde manier als men dat voor de verschillende dialectwoorden heeft gedaan (isoglossen).

Om een afgesloten stuk weidegrond aan te duiden gebruikte men de namen Blok of Bolk. De afsluiting kan hier gevormd zijn door een heg, of een sloot (indien het betreffende perceel laaggelegen was). Naast Bolk en Blok komt men nog wel andere nevenvormen tegen, zoals Bulk, Bleuk, Blook, alle afgeleid van het werkwoord biloken 'afsluiten'. Voorbeelden van dit type zijn: 'het blocxken', 1717 te Rijsbergen²⁸; 'het bolxken', 1715 te Tichelt²⁹ en tenslotte 'het grootblock', 1634 te Kaarschot³⁰. Blok kreeg later de meer neutrale betekenis van: perceel, zonder meer. Bij de verkoop van het landgoed Burgst in het jaar 1641 spreekt men bv. over 'eenendertich Parcheelen oft blocquen, bequaemelyck gesepareert'³¹.

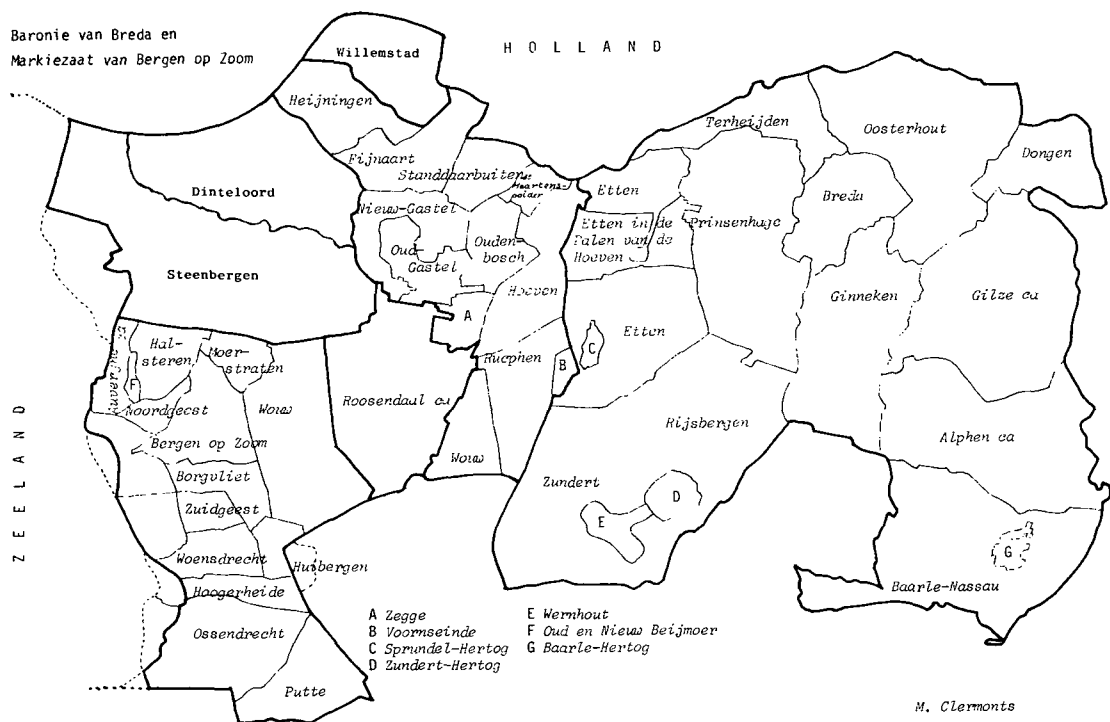
Een aanduiding voor omheinde percelen welke in het westen van Noord-Brabant veel

minder frequent voor komt dan in het oosten is Bocht. Enkele voorbeelden van namen met dit element vinden we te Hulten in 1702 'het boghtien'³² en te Oosterhout in 1524 'de bocht'³³. Kluis als benaming voor een afgesloten stuk grond is in de Baronie vrij zeldzaam: in Bavel komt in 1638 'de Cluys' voor³⁴.

Een hof was evenals heining een omsloten perceel: een hof lag echter vrijwel steeds dicht tegen de boerderij aan en diende voor de verbouw van allerlei speciale gewassen, zoals erwten, rapen, hop, vlas e.d., terwijl heiningen vrijwel steeds voor de roggeverbouw dienden. De hof-namen zijn waarschijnlijk ook ouder dan de heining-namen. Enkele voorbeelden van hof-namen zijn: 'den hof', 1515 te Tichelt³⁵, 'den hoogen hoff' te Tervoort, 1634³⁶; 'den middelsten hoff', 1456 te Hulten³⁷. Hof in de zin van 'omheind stuk grond' moet niet verward worden met een oudere betekenis van dit woord 'grote boerderij', zoals die bekend is uit verschillende nederzettingsnamen (Nijhoven bij Baarle, Nerhoven bij Gilze etc.) en evenmin met de betekenis 'laathof', zoals bv. optredend in 'de ouden hof van de abdis van Thorn te Gilze'. In vrijwel elke nederzetting in de Baronie vindt men wel een toponiem 'den ouden hoff'; men mag hier dus niet uit concluderen dat er allerlei laathoven bestaan hebben in die plaatsen.

Het element Par, samenhangend met perk, treffen we, zij het niet erg frequent, ook in de Baronie aan. Te Ulvenhout wordt in 1540 bv. genoemd: 'tparackerke'³⁸, dat betekent: het omsloten akkertje.

Poldernamen komen bij tientallen voor in de typische heidedorpen van de Baronie. Polders zijn hier omsloten stukken grond, meestal temidden van de heide en niet persé laaggelegen. Men zou polder een jonger equivalent van heining kunnen noemen. Vooral in Zundert en Rijsbergen wemelt het van de polders. Zo treffen we in 1681 te Rijsbergen een toponym 'den polder' aan (39), terwijl in Zundert bv. vermeld worden: De achterste en voorste Polder,

Figuur 3. Kaartje van de Baronie van Breda en het Markiezaat van Bergen-op-Zoom. Uit: Historische Kaart van Noord-Brabant, 1795. Uitgegeven door het Rijksarchief in Noord-Brabant, onder redactie van W. van Ham en J. Vriens (1980), p. 35.

de Nieuwe Polder, de Kleine Polder etc.

Een stuk woeste grond, dat bij een bestaand perceel werd getrokken, noemde men een ‘Inslag’; dikwijls vormde zo’n Inslag een deel van een weg. In Rijsbergen spreekt men in 1634 over ‘den middelsten Inslach’⁴⁰. Een ‘Inneem’ was een stuk woeste grond, omgeven met een wal; het is een jonger equivalent van Heining, en vooral bekend in het oosten van de Baronie, bv. te Gilze: ‘den Inneem’, 1712⁴¹. In die plaats is inneem verscheide malen als appellatief opgetekend: in 1717 wordt gewag gemaakt van een ‘parcheel ingenomen inneem’⁴², terwijl men in 1750 spreekt over ‘een perceel inneems’, waarvan een deel zaailand was en de rest heide⁴³.

Een zeer oude benaming voor een bij de bestaande cultuurgrond gevoegd nieuw ontgon-

nen stuk grond is Leguit. Dit toponiem is bv. bekend te Oosterhout, Rijsbergen en Zundert en heeft betrekking op direkt tegen de oudste cultuurgrond gelegen uitbreidingen. Te Rijsbergen wordt in 1649 genoemd ‘den leghuyt’⁴⁴.

Of Schoot een benaming voor omsloten stukken grond geweest is, zoals sommigen onderstellen (Helsen en Helsen, 1978), is niet met zekerheid vast te stellen. Men ziet er ook wel een ‘beboste hoek hoger land, uitspringend in moerassig terrein in’, terwijl er ook nog een mogelijkheid bestaat dat het woord betrekking heeft op afdammingen van wateren. Het element Schoot, of Schot, treedt frequent op in veld- en nederzettingnamen: het moet reeds vóór het einde van de Middeleeuwen uit het levende taalgebruik zijn verdwenen, aangezien het in geen enkele bron als appellatief gevon-

den wordt. Het element wordt meestal gecombineerd met een plant- of diernaam (De Bont, 1969). In nederzettingen namen treffen we het element aan in bv. Kaarschot, een vlek bij Rijsbergen, en in Molenschot, een kerkdorp van Gilze, waar ooit een watermolen gestaan moet hebben (die in de archieven overigens verder geen spoor heeft nagelaten). Als bestanddeel van veldnamen vinden we schoot, schot in Princenhage, waar een gebied in 1605 genoemd wordt 'Vuchtschoyt'⁴⁵.

Verder: De 'ravenschoot', 1634 te Lijndonk⁴⁶, de 'reeschot', 1526, eveneens te Lijndonk⁴⁷ (ree=grens), de 'Luttelschoot', 15e eeuw te Dorst⁴⁸ (luttel=klein) en tenslotte 'breedscot' 1414 te Rijsbergen⁴⁹, waarin breed zal staan voor 'groot'.

Schans, schrans betekent oorspronkelijk 'takkebos', bij uitbreiding ook 'verdedingswerk van takkebossen'. Mogelijk zijn er in de Baronie gedurende de tachtigjarige oorlog schansen opgericht om de dorpsbevolking te beschermen tegen rondstruinende troepen (zoals in Belgisch-Limburg zeer gebruikelijk was). In andere gevallen kan schans echter gewoon betrekking hebben op een omheind perceel. Bovendien betekent in Brabant schrans ook een omgracht huis. Eerstgenoemde interpretatie zal gelden voor 'de boerenschans' 1669, te Verhoven onder Gilze⁵⁰. Te Hulthen wordt in 1669 een stuk land met de naam 'de Schans' vermeld⁵¹, mogelijk een afgesloten perceel.

Vrede zou 'in oostelijke tongvallen' staan voor 'omheining, afgezet gebied' (Verdam, 1932): ook in de Baronie blijkt deze betekenis wel bekend te zijn geweest getuige een naam als 'de Vreehey', 1699, te Strijbeek⁵². Om toegang tot afgesloten percelen te verkrijgen, moest men gebruik maken van een hek. Zo'n hek kon draaiend of dichtvallend zijn: in het laatste geval sprak men van een 'valveken'. Verschillende stukken grond danken hun naam aan de aanwezigheid van een hek in de directe omgeving: een stuk bouwland op Lijndonk heet in

1634 'tvalveken'⁵³, een akker op Tichelt in 1535 'den veckenacker'⁵⁴, terwijl eveneens aldaar een toponym 'de valdoir' voor komt⁵⁵, mogelijk een benaming ontleend aan een dichtvallend hek (doir=deur). Veken was het meest gebruikelijke woord ter aanduiding van een hek; daarnaast was echter hek ook wel bekend. Zo lagen er rondom het Mastbos diverse 'hekken', bv. Het Ginnekense Hek, het Galderse Hek etc. Op Tervoort komen we in 1583 een beemd tegen 'het hecken'⁵⁶. Straten waren vroeger ook in veel gevallen voorzien van een afsluiting: vandaar bv. een naam als de Baliëndijk te Teteringen. Een slagboom werd wel aangeduid als Peerboom (Molemans, 1974), zo bv. te Rijsbergen, waar in 1634 een perceel 'den peerboom' genoteerd wordt⁵⁷.

Een wel zeer opmerkelijke naam 'tpaleys', in 1456 vermeld te Molenschot⁵⁸ zou menig archeoloog op een verkeerd spoor kunnen zetten: de betekenis van het middelnederlandse woord Palijsse is echter heel prozaïsch nl. 'paalwerk' (Verdam, 1932). De naam heeft betrekking op een beemdengebied, dat in dit geval omheind zal zijn geweest.

Vormaanduidingen

Buitengewoon talrijk zijn de veldnamen, die verband houden met de vorm van het betreffende stuk grond. Elke boer kende de stukken grond perfect wat betreft de vorm: bij elke bewerking had hij immers te maken met deze eigenschap van zijn landerijen. Als een perceel niet precies rechthoekig was, schoot er bij het ploegen, eggen e.d. steeds een lastig te bewerken gedeelte over.

Geer is de meest gebruikelijke benaming om een driehoekig stuk grond aan te duiden: te Teteringen lag een gebied 'de Geren'; op Tervoort in 1520 een akker 'de gheer'⁵⁹; op Tichelt in 1696 eveneens 'den Geer'⁶⁰. Een jonger equivalent van Geer is Spie, voorkomend in bv. Princenhage in 1669 'de Spie'⁶¹. Ook driehoek is geen zeldzame benaming voor stuk-

Figuur 4. Enkele merkwaardig gevormde percelen uit een maatboek van Zundert. Vooral in vroegontgonnen gebieden treft men allerlei onregelmatig uitzienende stukken grond aan. Gem.archief Zundert (berustende te Zevenbergen) nr. 512, f. 151 uit het jaar 1808.

ken grond; zo vinden we in 1750 een perceel 'den Driehoek' te Gilze⁶² en in 1524 op Den Hout 'dat driehoekvelt'⁶³. Recent zijn aanduidingen als Tip en Punt.

Benoeming naar werktuigen komt geregeld voor. In dit verband is het toponym Bijl wel zeer bekend; een perceel, bestaande uit een breed stuk, loodrecht op een langer en smaller gedeelte, werd vaak met deze naam aangeduid, zo bv. te Princenhage 'het Byltken', 1660⁶⁴. Een akker bestaande uit twee loodrecht op elkaar staande delen werd wel Haak genoemd: te Gilze wordt in 1440 melding gemaakt van 'het haeckstuck'⁶⁵. Horinc, horic, hurk'hoek' en winkel zijn ook veel voorkomende benamingen voor hoekige stukken land. In 1414 heet een perceel onder Princenhage 'den horinc'⁶⁶, terwijl in 1517 te Heusdenhout gesproken wordt over 'den winckel'⁶⁷. Het toponym Stelt heeft betrekking op stukken grond die uitlopen in een lang en smal gedeelte. Zo bv. 'die Stelte' genoemd in 1390 te Overa⁶⁸, 'den Steltdries' te Ginneken, 1741⁶⁹ etc.

Zeer talrijk zijn de namen die betrekking hebben op lange, smalle percelen: Streep, Strijp, Reep. Als voorbeeld kunnen genoemd worden: 'de strijpe', 1514 te Tervoort⁷⁰; 'de strype', 1526 te Lijndonk⁷¹ en 'den reep', 1539 te Strijbeek⁷². Strijp-namen kunnen zowel betrekking hebben op smalle percelen in de oude

'dorpsakkers' als op dergelijke percelen in beemd- of moergebieden. In het eerste geval kunnen zulke smalle stukken grond ontstaan zijn door erfdeling; in het tweede geval zal er vaak verband bestaan met de turfwinning, welke steeds geschiedde op smalle kavels.

Een in een punt uitlopend terrein werd Staart genoemd. Onder Bavel lagen Apenstaart en de Kattenstaart, terwijl we bv. op Tichelt in 1520 aantreffen 'den steert'⁷³. Met Raak, Rek duidde men een lange strook grond aan, meestal langs een water gelegen. Op Lijndonk wordt in 1658 'de raeck' genoemd⁷⁴; onder Ginneken en Gilze komt de gebiedsnaam Raakeind voor, etc.

Vernoeming naar landbouwwerktuigen komt geregeld voor: meestal betreft het hier vormaanduidingen. Op Kouwelaar, onder Ginneken komt in 1787 'de Igtenbeemd' voor⁷⁵, waarschijnlijk zo genoemd wegens de op een eg(iegt in het plaatselijk dialect) gelijkende vorm. Onder Klein-Zundert vinden we de Zicht, op Tichelt de Korte Zeis, bij Strijbeek het Haargetouw enz. Een Haspel of Hespel is een gebogen stuk grond: zo bv. te Bavel in 1565 'den haspel'⁷⁶.

De frequent optredende veldnaam Toren zal in de meeste gevallen ook een vormaanduiding zijn: het betreffende stuk grond lijkt op een toren. Te Bavel ligt in 1645 een perceel 'den

Thoren⁷⁷.

Een vormaanduiding kan ontleend zijn aan een lichaamsdeel: in 1681 ligt er te Bavel een stuk grond 'de neus'⁷⁸. In vrijwel elke 'dorp-akker' in de Baronie vinden we een toponym de Kloot, bv. te Hulten in 1440 'den cloot'⁷⁹. Waarschijnlijk heeft deze tegenwoordig wat gewaagd klinkende naam betrekking op kleine, enigszins bolligende percelen. Het stuk grond 'de lull', genoemd in 1518 te Bavel⁸⁰ zal een lang, smal stuk land geweest zijn.

Wie een maatboek (een register waarin alle percelen staan afgebeeld) uit de Baronie bestudeert, zal verbaasd staan over de enorme variatie in vormen van de landerijen, en vooral over de onregelmatigheid van die vormen, althans wat betreft de laat-ontgonnen gebieden. Die onregelmatigheid zal ontstaan zijn door allerlei natuurlijke factoren in het landschap: een waterloop, een moeilijk te verwijderen boomstronk, een laagte in het terrein etc. Vierkante percelen zeldzaam. Onder Ginneken vinden we in 1721 'het viercant velt'⁸¹.

Tenslotte

In de Baronie – en ook elders – vormen oude veldnamen een zeer belangrijke en nog vrijwel niet benutte bron van informatie voor de reconstructie van het middeleeuws landschap, de aanwezige planten- en dierenwereld, de ontginningsactiviteit van de mens etc. Door hun vaak hoge ouderdom en door hun enorme aantal (in de Baronie bv. waarschijnlijk meer dan 100.000 namen!) is de hoeveelheid te verkrijgen informatie aanzienlijk. Het onderzoek is echter moeizaam en uiterst tijdrovend. Het vastleggen van de nog 'levende' veldnamen is een werk dat met grote spoed zou moeten worden verricht: over enkele jaren zal het aantal goede informanten al sterk verminderd zijn.

Archivalia en noten

RANB	Rijksarchief Noord-Brabant in Den Bosch
ARAH	Algemeen Rijksarchief in Den Haag
GAB	Gemeente-archief te Breda
R	register van schepenprotocollen
GA	Gemeente-archief van de betreffende plaats
P	Archief van de rentmeesters der Domeinen van Prins Frederik
C	Cijnsboek van de H. Geest, GAB, Afd. II-17

1. RANB, R Gilze 98, f. 53v.
2. P 134, f. 22.
3. P 108, f. 174.
4. GAB, R 751, f. 34v.
5. GAB, R 601, (ongefol.).
6. P 1259, f. 95v.
7. RANB, R Oosterhout 259, f. 27v.
8. P 109, f. 70.
9. GAB, R 695, f. 32.
10. ARAH, Arch. Nassause Domeinen 1031, f. 511.
11. GAB, R 753, f. 148.
12. GAB, R 676, f. 73.
13. RANB, Heerlijheidsarchief Wernhout 16, fl.
14. Taxandria XXXIII (1927), p. 157.
15. P 108, f. 6v.
16. GAB, R 746, f. 4.
17. GAB, R Ginneken 92, f. 110.
18. RANB, R Oosterhout 309, f. 5v.
19. P 109, f. 178v.
20. C, f. 11v.
21. ARAH, Archief Nassause Domeinen 1160, f. 6.
22. ERENS, nr. 90.
23. GAB, R 424, f. 352.
24. RANB, R Rijsbergen 32, f. 45.
25. GAB, R 752, f. 40.
26. P 1255, Letter L.
27. GAB, R 673, f. 135.
28. Streekarchief Zevenbergen, Oud-Archief Rijsbergen 575, f. 12.
29. GAB, R 761, f. 1v.
30. P 134, f. 134v.
31. Taxandria IX (1902), p. 191.
32. GAB, R 672, f. 117.
33. P 1256, Letter A, f. 15v.
34. GAB, R 693, f. 2v.
35. GAB, R 423, f. 182.
36. P 128, f. 50.
37. P 108, f. 4v.
38. GAB, R 678, f. 149.
39. GAB, R 753, f. 52v.
40. P 134, f. 68v.
41. GAB, R 672, f. 36.

42. RANB, R Gilze 33, f. 57.
43. G Gilze-Rijen 60, f. 179v.
44. Streekarchief Zevenbergen, Oud-archief Rijsbergen 569, f. 12v.
45. GAB, R 718, f. 287v.
46. P 118, f. 36.
47. GAB, R 676, f. 44.
48. P 1255, f. 67.
49. C, f. 19.
50. G Gilze-Rijen 59, f. 14.
51. Idem f. 3v.
52. P 119, f. 377.
53. P 118, f. 128v.
54. ARAH, Archief Nassause Domeinen 1162, f. 4.
55. GAB, R 741, f. 10.
56. GAB, R 685, f. 140.
57. P 118, f. 36.
58. P 108, f. 184.
59. GAB, R 427, f. 157.
60. GAB, R 756, f. 16.
61. GAB, R 539, f. 211v.
62. G Gilze-Rijen 60, f. 171v.
63. P 1256, f. 6v.
64. GAB, R 537, f. 44.
65. P 110, Katern voogdcijns (achterin).
66. C, f.
67. GAB, R 424, f. 116v.
68. Verzameling veldnamen Princenhage in bezit van J. Marijnissen, Breda.
69. GAB, R Ginneken 91, f. 72.
70. GAB, R 422, f. 125v.
71. GAB, R 676, f. 52v.
72. GAB, R 678, f. 51.
73. GAB, R 427, f. 223v.
74. GAB, R 695, f. 99v.
75. GAB, R Ginneken 98, f. 173.
76. GAB, R 683, f. 80.
77. GAB, R 693, f. 222v.
78. GAB, R 692, f. 192.
79. P 110, Katern voogdcijns (achterin).
80. GAB, R 425, f. 53.
81. GAB, R Ginneken 86, f. 12v.

Literatuur

- BONT, A. P. de (1969). Dialekt van Kempenland, Deel III: Geografische namen, Van Gorcum, Assen. p. 97.
- BUIKS, Chr. (1983). Veldnamen in de voormalige gemeente Ginneken en Eavel, Deel 1/20 reeds verschenen. Uitgegeven door de Heemkundekring 'Paulus van Daesdonck', Vang 21, Ulvenhout.
- BUIKS, Chr. (1985). Het middeleeuwse landschap in de Baronie van Breda, Deel 1, 2 en 3 In: Brabants Heem XXXVII, nr. 1, 2, 3.
- BUIKS, Chr. en J. BUIKS-HENDRICKX. (1986). Veldnamen in Rijsbergen, Deel 1. Deel 2/6 in bewerking. Uitgegeven door J. van Steenoven, St. Bavostraat 46, Rijsbergen.
- CAMPS, Dr. H.P.H. (1979). Oorkondenboek van Noord-Brabant, I-1, 's-Gravenhage. p. 630.
- ERENS, A. (1928-1930). Oorkonden van het Norbertinesserklooster St. Catharinadal te Breda-Oosterhout.
- GYSELING, M. (1960). Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226). Uitgegeven door het Belgisch interuniversitair centrum voor Neerlandistiek. Deel I, II.
- HELSEN, A.-M. en J. (1978). Gehuchtnamen in de Antwerpse Kampen, Nomina Geographica Flandrica, Studiën XIII, p. 38.
- MÉLOTTE, H.E.M. en J. MOLEMANS (1979). Valkenswaard. Noordbrabantse plaatsnamen, Monografie 1, Uitgegeven door de stichting Brabants Heem.
- MOLEMANS, Dr. J. (1974). De plaatsnamen van Neerglabbeek. In: Naamkunde, Mededelingen van het Instituut voor Naamkunde te Leuven en van het P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam VI. p. 23.
- MOLEMANS, J. m.m.v. J. MERTENS (1982). Zonhoven, Historisch-naamkundige studie. p. 387.
- SCHÖNFELD, M. (1950). Veldnamen in Nederland, Mededelingen der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, Amsterdam.
- VERDAM, Dr. J. (1932). Middelnederlandsch Handwoordenboek, 's-Gravenhage.